

חינוך לחיים

פרשת מטות

אחת מהדילמות והשאלות ששואל כל מחנך הוא סביב ענין העצמאות מול הצורך בהכנעה. האם מתן עצמאות טוב או לא, עד כמה ניתן לתת לילדים להיות עצמאיים וכיצד נותנים עצמאות באופן שהילד יישאר מוכנע עם ההכנעה הנצרכת לקבל את החינוך.

גילוי עצמאות היא חלק בלתי נפרד מהתפתחות תקינה של ילד, מרגע לידתו של התינוק הוא שואף לעצמאות ואנחנו יכולים לראות זאת בהתפתחות הראשונית, הילד מתחיל להכיר את העולם, וברצונו לגעת בכל דבר לחוש ולדעת כל דבר מהו, וכאשר מתלמד לצעוד, רצונו לצעוד לבד. ככל שהגיל עולה כך העצמאות גוברת. אולם למרות שהילד מגלה עצמאות בהרבה תחומים, עדיין הוא בגדר תינוק הצריך לאמו, ואינו מסוגל להיות עצמאי ובלתי תלוי. הסקרנות אף היא נובעת כחלק מההתפתחות. ככל שהילד גדל, הריהו מסתקרן לראות לדעת ולהבין בשכלו עוד ועוד. ברצונו להשיג דברים בכוחות עצמו, להצליח בפעולותיו לבדו, והבטחון העצמי שלו מתחזק כאשר מצליח. חפץ הוא לנסות דברים ולמצוא להם פתרונות, להתרומם ולהתפתח בכל תחום בצורה יעילה ונכונה.

ברם, אסור שהעצמאות תגיע על חשבון 'ההכנעה'. גם אם חפצים אנו שהילד יתפתח ויגלה עצמאות, יתבגר ויתגדל כראוי, עדיין צריכים להשגיח עליו להיות נכנע עם קבלת עול תחת מרות של ההורים והמחנכים, והעצמאות לא תהיה על חשבון הכניעה והציות לקול הורים ומורים. הכתוב אומר במשלי: "שמע בני מוסר אביך ואל תישוט תורת אמך". עלינו להרגיל את הילדים מקטנותם לשמוע ולקבל מוסר האב ותורת האם, ולא לגלות עצמאות יתר, עליו להישאר בענוה והכנעה למרות שמתבגר והולך.

אחד התסמינים והתוצאות של עצמאות, כאשר כבר מרגיש את עצמו כגדול ובעל הבית על עצמו, ואינו מוכן להתקפל מול דרישות ההורים, הריהו כועס ומתחצץ, ואינו מסכים להיכנע בקלות. ילד שמתנהג כך בפנינו ובחוסר ציות והכנעה, סימן הוא שלא מחונך כראוי, כי כאמור, העצמאות אסור לה להיות על חשבון ההכנעה, ותמיד על הילד לדעת ולהבין את מגבלותיו ואת יכולותיו מול הורים ומורים.

וכך מלמדנו בספ"ק "מאור ושמש" בענין הנדרים בפרשתנו וז"ל: "מוטל על כל אחד ואחד מישראל להדריך בניו תיכף בקטנותם שעדיין אין ניתן בהם יצר טוב, צריך להדריכם להשגיח עליהם שלא יהיו קשה עורף וכעסן, רק שיהיה מתון וכשאין רוצה לאכול איזה דבר, על האב לכופו שיאכל דווקא כדי להניעו ממידותיו הגרועות האלו, ואם החריש לו האב פעם אחת ושתיים אזי הוא מרגיל את עצמו במידה זו, ובכל יום מתגבר והולך בו ונשאר בו כל ימיו כעסן וגאה. ... לכן על האב להשגיח על בניו כשהם קטנים, ואם יש לו בן זכר מסתמא הולך לבית הספר ורבו מדריך אותו בדרך הישר ואין צריך הכתוב להזהיר את האב עליו, אבל בנותיו צריך הכתוב להזהיר את האב כי אם לא ישגיח עליהם בקל ישארו בקלקולם חלילה". נמצאנו למדים מדבריו הק', שהעיקר הוא להרגיל ולהחזיר אצל הילד מדת 'הכנעה' וענוה, לבטל הימנו את העצמאות המעוותת. וזאת ניתן לעשות, בעיקר כשהוא בקטנותו, כאשר הילד עדיין נתון תחת ההשפעה של ההורים, או אז ביכולת ההורים לכופו את הילד ולהחזיר בו מידות טובות ללמדו הכנעה וענוה.

זה החינוך הרצוי וכך היה החינוך הגורף בדורות הקודמים, כמו שהיטיב לבאר לנו הענין, הרה"ק רבי קלונימוס קלמיש שפירא זי"ע האדמו"ר מפאסצ'נה הי"ד שהיה נכדו של המאור ושמש ונקרא על שמו בספר חובת התלמידים במאמר 'שיי עם המלמדים ואבות הבנים' וכך מתאר: בראשונה שאישיות הילד ועצמותו לא מהרו להתגבול ולהתגדל בעודו בוסר, גם הרגשותיו ודעותיו ובכלל כל השקפותיו ושיאפיותיו לא מהרו להתפתח קדם זמנו, מין ניר חלק היה הילד בנפש טהורה לקבל את הצורות ואת הדבורים אשר ירשמו עליו מוריו ורבותיו, והם באמת ספו לו כתורה, ולא דיבורים בלבד, רק גם את נפשותיהם בו הכניסו ועל נפשו חרתו. והיה כאשר התחילו אחר כך ניצני נפש הילד הרגשותיו ושיאפיותיו מעט מעט להתנוצץ, מצאו כבר נער דשן בדשנה של תורה ושמן משמן משחת קדש.

בזמננו נעשה שינוי אצל הנערים. שכאשר רוצים לחנך אותם להכנעה, נהיה מתח בין רצונו לעצמאות, לבין העצמאות שאכן ניתן לתת לו. וכמו שמיטיב לבאר וז"ל מה החילוק בין דור לדור, למה בדורות הקדומים לנו כל חינוך שהוא היה מועיל, תלמידיו כל מלמד ובני כל אב רובם ככולם היו עובדי ד', ולא כן עתה, הסיבה הפשוטה והעיקרית היא, שהנער קם וחושב את עצמו לאיש בטרם בא מועדו ... כך היא העובדה, רוח שטות זה עבר על בני הנער לחשוב את עצמו לאיש בדעת ורצון, בעוד בו דעת מהפך ורצון בסר ומר... כבר מבצבץ ועולה בהם לחשב את עצמם לאנשים. הנה מבאר לנו את הקושי המרכזי כיום בחינוך, כאשר כל ילד ונער חושב שיוזע מה טוב לו, וחושב שיכול להחליט לעצמו, ומבין יותר טוב ממחנכיו, נתון זה גורם לשני בעיות מרכזיות, כמו שממשיך לבאר: ושתיים רעות נמשכות מזה:

א. האחת - שבשביל זה על כל מדריך מלמד ומחנך מביט הנער כעל עריץ זר, שבא למשל עליו ביד חזקה ולשלל ממנו שלטון עצמותו דעתו ורצונו, ומין התנגדות אף שנאה מתעוררת בקרב הנער פנימה אל מלמדיו ואביו, עד שאינו נותן לב לשמוע את דבריהם ואיך לקלטם בלבו, רק איך להתפטור מהם ולצאת מן ידיהם. ב. השנית - שאפשר גדולה פרצתה מן הראשון - היא, ... שאישיות ועצמות הילד ממחרת להתגבול ולהתגדל קדם זמנו גם שאיפותיו ודעותיו והשקפותיו ממחרת להתפתח בעודן בוסר מרים וארסיים, ובהן מתחיל הוא להתבונן ולחקר בכל דבר (אף בדברים שאסור לו) כאיש לעצמו, ולהתרגש ולהתפעל בהתרגשות לא מבושלה.

כל זמן שהנער מגיע עם הכנעה נכונה, עם ענוה ויוזע את מקומו הרי הוא מוכן לקבל את דרכי החינוך אולם כאשר הנער נעשה יש בפני עצמו אז יש לו התנגדות פנימית לקבל את החינוך וכן מסכם את הבעיה: תוצאות דברינו הם, שמלפנים כל מדריך ואב היה יכול לחנך את ילדו ישראל ולהורות דרך ד', ואף אם לא היה מדייק לחנך "על פי דרכו" שרמז לנו שלמה המלך - על פי דרכו של כל בן ותלמיד דעתו ועצמותו, ורק מרגיל ומצוה - היה גם כן מועיל, מפני שהילד בקטנותו אף בנערותו נפש נקיה היה, ולא עוד אלא שגם הוא בעצמו בקרבו פנימה הרגיש ריקנותו וחשכת דעתו ומין צמאון פנימי היה בקרבו לשמוע את דרך ד' מכל מלמד ומדריך. ואף אם ארע שעה שהשתובב הנער וסירב לשמוע גם כן הרגיש בעצמו אחר כך שחטא... לא כן עתה, שישותו של הילד ועצמותו מתקדם להתגבול בלא עיתו, ועמו גם הרגשותיו ושיאפיותיו והשקפותיו - בעודן בוסר בו מתגלות.

על פי דרכו בלבד - הנה מגלה לנו האדמו"ר מפאסצ'נה את הדרך הנכונה בחינוך דורנו. א. חייבים לחנך חינוך ייחודי על פי דרכו של כל אחד. ב. צריכים להרכין את עצמנו ולהתחבר אליו באופן שירגיש את הקרבה. וכך מבאר: זאת ראה שלמה המלך בחכמת ה' אשר בו מראש, והזהיר לנו חנוך לנער על פי דרכו, לא בצווי לבד רק בחינוך, וחינוך על פי דרכו של כל אחד ואחד, כל נפש ילד ישראל אוצר של קדושה הוא, רק שצריכים לדעת איך לפעול בו... צריכים אנו להחיש להרכין את עצמו לאישיותו לאחוז אותו ולפעול בו לקדושה ... צריכים אנו להרכין את עצמנו אליו ולדבר כלשוננו, כמעט להתהפך אז לילד ולדבר עמו כדעתו וכערכו.

הנער מחנך את עצמו המחנך הוא רק המכוון. - עיקר המחנך אתה בעצמך!!!

יסוד מרכזי נוסף בחינוך דורנו הוא: לחנך עם גדלות, לתת לו תחושת חשיבות, ולתת לו להרגיש שהוא מחנך את עצמו ואנחנו המחנכים רק מכוונים, כמו שמבאר: העיקר הוא להכניס בלבו דעה זו, שידע שהוא - הנער בעצמו הוא עיקר המחנך, לא קטן ונער הוא, רק נצר מטע ד' ברכם ישראל הוא, ועליו הטיל ד' חוב זה לגדל ולחנך את נצרו זה, את עצמו לעץ גדול עץ החיים ולעשותו לעבד ד' צדיק וגדול בתורה, וכיון שדעתו ורוחו קטנים ותורה הרבה לא למד, יצרו מרקד בקרבו, לכן ... מוכרח הוא לשמוע את תורת ד' ודרכו מפי רבו ואביו, בין בדברים המפורשים בתורה ושלחן ערוך, בין בדברים שאינם מפורשים ... עץ בגן ד' בעדן, והוא האב והמלמד הוא רק המורה אשר יורהו, איך יחנך הוא את עצמו ומה דבר ד', כמו מי שבא לשאול שאלה בעניני איסור והיתר, שהדין הוא רק המורה אשר יורהו מה כשר וכו', אבל עיקר העושה הוא בעל הבית בביתו ורק עליו האחריות שיהיה כשר וישלח את האסור והטרפה. והרבה נרויה, כשנורהו כן, ראשית כאשר יתגדל בדעה זו לא יראה את אביו ומלמדו לעריץ ומושל זר שרוצה למשוך עליו, כי החוב הוא על עצמו והוא בעצמו באנוכיות שלו ובישותו שהקדים להתגדל בו, מושל ומחנך את עצמו, ולאביו ומלמדו צריך הוא עוד להכיר טוב על אשר עוזרים הם לו ומקלים לו את עבודתו.

לע"נ אבי מורי ר' חיים ב"ר ישעיהו ז"ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com

חינוך לחיים

פרשת מסעי

"והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם ונס שמה רצח מכה נפש בשגגה" במס' ברכות אומרת הגמרא שתלמיד שגלה לעיר מקלט מגלים רבו עמו, וכן רב שגלה לעיר מקלט מגלים ישיבתו עמו.

לכאורה דבר פלא אנו למדים כאן – מקשה ר' יעקב ניימן זצ"ל מורו ורבו של אבי ז"ל. דהנה, תלמיד זה שגלה, לשם מה עלינו להגלות את רבו כדי שילמדנו תורה בעיר מקלטו, וכי רבו מה חטא, ואם נענש זה התלמיד וגלה, הן אמנם אינו נפטר מחובת תלמוד תורה, ועליו להמשיך בתלמודו גם בעיר מקלטו, אבל מ"מ הוא יכול למצוא לו שם רב אשר ילמדנו תורה, שכן ערי מקלט היו מושבות ללויים כמפורש בפרשה, ועל הלויים אמרה התורה, "וורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל", והנביא אומר "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו", הם הם הלויים מלמדי התורה בישראל, ומה לו לתלמיד זה שיצטרך רבו לגלות עמו כדי להמשיך וללמדו שם תורה. ואף אם לא ימצא התלמיד רב שילמדנו שם מ"מ יכול ללמוד בלי רב, ולמה נזקק רבו לגלות אף הוא? זאת ועוד, הלא הגמרא אומרת שם דגם רב שגלה מגלים ישיבתו עמו, יזדקקו כל בני הישיבה, אף אם הם מאות רבות, לגלות כולם לעיר המקלט, לקיים מה שנאמר "מגלים ישיבתו עמו", והלא כל השומע ישתומם – האמנם?! וכי בעטיו של התלמיד שהרג בשוגג, תגלה כל הישיבה כולה?! וכי לצורך תלמודו של זה התלמיד הגולה, יטלו מבני הישיבה למאותיהם את ראש הישיבה עד כי יזדקקו ללכת אחריו, ועוד הלא בידם לבקש להם ראש ישיבה אחר אשר ימלא את מקומו של ראשון, ולמה יגלו כולם? והנה דינים אלו דרשו חז"ל מהפס' "ונס אל אחת הערים האלה וחיי" – עשה לו כדי שיחיה, והרמב"ם בפ"ז מהלכות רוצח הוסיף וכתב: "עשה לו כדי שיחיה, וחיי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה כמיתה חשובין". והדברים מפליאים ביותר, וכי אם אותו תלמיד יבקש לו רב אחר בעיר מקלטו, ולא ילמד תורה מפי רבו שהוא רגיל עמו בישיבתו, האין זה בכלל "תלמוד תורה"? וכי הבאנו אותו בכך לידי מיתה? והענשנו אותו יותר מן הראוי לו, האמנם?! וכי לימוד מפי רב אחר אינו די בכדי שיחשב כ"חיי"?!

אלא, כאן גילו לנו חז"ל מסביר ר' יעקב את סוד הענין של תלמיד ורב. לימוד תורה מפי רבו שהוא רגיל אצלו – ת"ת יחשב. ואילו לימוד תורה שלא מפי רבו שלו – למיתה יחשב!! תלמיד זה שהורגל ל"תורתו" של רבו, אם אני נוטל ממנו את האפשרות ללמוד מרבו, גזלתי ממנו את חיו ממש. ואפי' אם ילמד מרב אחר אבל ביחס לת"ת שהוא רגיל נחשב הדבר כ"מיתה". וכיוון שאין עונשו אלא גלות וחייבים בי"ד לדאוג לחיותו לפיכך מגלין רבו עימו שאם לא כן, הרי דנוהו למיתה... וכיוון שגלה הרב בעקבות התלמיד, אין להם לבני ישיבתו עצה אלא לסגור את הישיבה ולגלות אחר רבם כולם לעיר מקלט. ולא יחליפו רב כי אינו דומה ה"לומד מפי רבו" לרב אחר, הבדל תהומי בין הדברים. זה יחשב "חיים" וזה יחשב "מיתה" כך ראו חז"ל באור עיניהם את תדמיתו ומהותו של תלמיד הדבק והקשור ברבו ובתלמודו, כך נראה "בעלי חכמה ומבקשיה" אשר ניתוק מהרב יחשב כניתוק מהחיים.

ועל חשיבות לומדי התורה נזכרתי בסיפור שהביא מורי ורבי האדמו"ר מפרמישלאן על ה"חפץ חיים" שבאותה תקופה היו בתי חולים שהשתייכו לכנסיות הנוצרים ותמורת זאת היו משתמדים ר"ל, ולכן החליט להקים שם בית חולים. אסף את הנגידים ל"דינר" וכל אחד תרם מיטות לבית החולים לכבוד בקשת גדול הדור. באותה העיר היתה ישיבה והבחורים ששמעו שהחפץ חיים הגיע לעירה באו להתברך. החפץ חיים קבלם בספר פנים יפות והתעניין בהם מאוד, הנגידים ראו זאת בעין לא יפה. שמתייחס אליהם ולא אל הנגידים ואחד מהם שאל את הח"ח "כמה מיטות הם תרמו"? ענה לו הח"ח שכל בחור נתן 50 מיטות לבית חולים. שאל הנגיד, הייתכן? הרי הכי הרבה תרמו פה כ-15... ענה לו הח"ח "תדע שכל בחור וילד – תינוקות של בית רבן היושב והוגה בתורת ה', הוא שומר על בני העיר וגורם ל-50 בני אדם שלא יחלו. עפ"ז אומר מורי ורבי שזה רמוז בפרש' "וידבר משה" – היינו צדיקי הדור (ובסיפור הח"ח) "אל ראשי המטות" בשינוי הניקוד זה "אל ראשי המיטות" – דהינו הגבירים שתרמו מיטות, "לבני ישראל" רומז לבנים שלומדים תורה כי ישראל"ל זה ר"ת "יש שישים רבוא אותיות לתורה", הם הגורמים "לאמר" – ר"ת אלו לא רוצים מטות. – פירוש שאינם חפצים במיטות בבית החולים, הם גורמים שלא יהיו ישראל נצרכים אליהם חלילה, רק שיהיה להם מיטה לשכב עליה, שיהיה להם קורת גג והרווחה.

וכמה שזה אקטואלי גם בימינו אנו!!!

לע"נ אבי מורי ר' חיים ב"ר ישעיהו ז"ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com